

Benedek József

Területi polarizáció és periferizáció Romániában, székelyföldi perspektívából

Közép-Kelet-Európa egyik legjelentősebb térbeli folyamata a gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségek gyors növekedése és a fejlődés erőteljes koncentrációja a fővárosi térségekben. A jelenség Romániát sem kerülte el, sőt, a Romániában kialakult regionális egyenlőtlenségi szint EU viszonylatban a legjelentősebb, az Egyesült Királyságot követően. Mindez indokoltá teszi azon kérdést, hogyan pozicionálódtak a székelyföldi megyék (Maros, Hargita és Kovászna) az elmúlt tizenöt év során a hazai munkamegosztás folyamatában? Tanulmányunk alapanyagát egy nemrég megjelent könyv alkotja.¹

I. Elméleti és módszertani háttér

Polarizációs elméletek

Az elmúlt néhány év során, a területi egyenlőtlenségek vizsgálatában a földrajztudomány előszeretettel nyúlt a *polarizációs elméletek* által képviselt magyarázati keretek után. Ezek közé sorolhatók a klasszikusokként számon tartott Gunnar Myrdal, Albert O. Hirschman, François Perroux, Joseph Schumpeter első munkái is, valamint ezek későbbi továbbgondolása a növekedési pólusok fogalmának,² illetve a központ-periféria modellek segítségével.³ A neoklasszikus elméletektől eltérően, a polarizációs elméletek szerint

---

1 Benedek J.: *A társadalom térbelisége és térszervezése. A romániai regionális egyenlőtlenségek társadalomföldrajzi vizsgálata*. Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 2015.

2 Lasuén, J. R.: Urbanisation and Development. The Temporal Interaction between Geographical and Sectoral Clusters. *Urban Studies*, Vol. 10, 1973, No. 2, 163–188.

3 Benedek J. – Moldovan, A.: Economic convergence and polarisation: towards a multi-dimensional approach. *Hungarian Geographical Bulletin*, Vol. 64, 2015, No. 3, 187–203.

a szabad piac, vagyis az állam minimális beavatkozásának feltételei között az interregionális fejlődésbeli különbségek tendenciája növekvő, és az egyik vagy másik régió által elért előnyök fokozatosan, kumulatíván gyűlnek fel, kiváltva ezáltal a társadalmi-gazdasági fejlődés regionális és szektorális polarizálódását. Ezt a kumulatív folyamatot olyan egymással összefüggő gazdasági változók pozitív módosulása váltja ki, mint: a kereslet, a jövedelem, a beruházások vagy a termelés.⁴

Továbbá, a polarizációs elméletek szerint az interregionális egyenlőtlen-ségek mértékét a magterületek által gyakorolt abszorpciós és diszperziós hatások intenzitása határozza meg. Az abszorpciós hatások a mobilis termelési tényezők (munkaerő, tőke) periférikus régiókból a központ felé irányuló migrációja révén nyilvánulnak meg. A diszperziós hatásoknak ellenkező, pozitív hatása van a periférikus régiók szempontjából, az innovációk, a termelési kapacitások vagy a szolgáltatások központi régiókból a perifériák felé történő térbeli terjedéséből adódóan. Általában az abszorpciós hatások magasabb intenzitásúak, mint a diszperziós hatások, ami az interregionális különbségek folytonos növekedését váltja ki azzal a megjegyzéssel, hogy az egyenlőtlen-ségek intenzitása általánosan alacsonyabb a fejlettebb gazdaságokban.

A gazdasági változás nemrégiben virágzó régiók (például a régi ipari régiók) válságát és más, a múltban kevésbé fejlett régiók felemelkedését válthatja ki, amelyek jobban alkalmazkodtak az új konjunktúrához. Tulajdonképpen a polarizációs elméletek egyik alapgondolata, hogy a polarizált fejlődés a termelési tényezők differenciált regionális eloszlásán és korlátolt mobilitásán alapszik.

A polarizáció fogalma és általában a polarizációs elméletek jelentős fejlesztése J. R. Lasuén nevéhez fűződik, aki úgy véli, hogy a gazdasági fejlődés a technológiai innovációs folyamatra és ennek alkalmazására korlátozódik.⁵ Az innovációk és alkalmazásuk térben egyenlőtlenül eloszló, új fejlődési impulzusok megjelenését váltják ki. Az urbanizációs szint és a városi hálózat meghatározzák az innovációs folyamat differenciálódását, amely viszonylag kis számú, a fejlett gazdaságokban található világszintű városi központban koncentrálódik. Az innovációk terjesztése és adaptálása révén a perifériákon a gazdasági fejlődés kívülről meghatározott. Az adaptáció intenzitása és gyorsasága az adaptáló környezet (vállalkozók, népesség, közigazgatás stb.) innovatív képességétől, valamint a kommunikációs infrastruktúra fejlettségi szintjétől függ.

4 Schätzl, L.: *Wirtschaftsgeographie*. Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1998.

5 Lásd Lasuén: i. m.

Szigma-konvergencia, területi polarizáció

A polarizáció vizsgálatára a szigma-konvergencia módszerét használjuk, amelyet a múlt évezred kilencvenes éveiben dolgoztak ki annak a kérdésnek a vizsgálatára, hogy a GDP-vel kifejezett regionális egyenlőtlenségek hosszú távon növekednek vagy csökkennek.⁶

A szigma-konvergenciát a szórással ($I_d = Y_{\max} - Y_{\min}/Y$), illetve a relatív szórással mérjük (coefficient of variation, CV). Magasabb CV érték magasabb regionális különbségeknek felel meg és fordítva. Szigma-konvergencia akkor következik be, amikor a megvizsgált régió egy főre jutó GDP relatív szórása időben csökken. A CV értéke nagyon érzékeny a szélső értékekre, azaz a legjobban, illetve a leggyengébben teljesítő régiók értékeinek változására. Empirikus vizsgálatok azt igazolják, hogy a szigma-konvergencia alacsony regionális egyenlőtlenségek feltételei között a leggyakoribb.

A területi polarizáció perspektívájából, azaz gazdaságföldrajzi értelmezésben a konvergencia a polarizáció csökkenéseként, és fordítva, a divergencia a területi polarizáció növekedéseként értelmezhető. Más szóval: alapvetően közgazdaságtani, precízebb módszereket használunk egy gazdaságföldrajzi folyamat vizsgálatára. Ezért, az adatok értelmezésekor csupán arra szorítkozunk, ami geográfiai szempontból mérvado és lényeges.

Használt adatok, mutatók

Az Eurostat módszertana szerinti GDP-számítás Romániában csak 1999-től működik regionális szinten, tehát a konvergencia vizsgálatunkat is csak ezzel az időponttal indíthatjuk, illetve a legfrissebb regionális bontású adatok 2011-ből vannak, esetenként 2012-ből. Minden számításunkhoz a vásárlóerő-paritásos GDP-adatokat használtunk, az Eurostat adatbázisából. Egyéb adataink és mutatóink az Országos Statisztikai Intézet (OSI) tempo online adatbázisából származik (foglalkoztatási adatok, az aktív népesség gazdasági szerkezete, születéskor várható élettartam, iskolázottsági arány, írni-olvasni tudás szintje). A megyei HDI-értékeket saját számításokkal készítettük el, az Egyesült Nemzetek által kidolgozott módszertan használatával, az OSI adataiból. A külföldi beruházások adatai a Külföldi Tőkebefektetések Romániai Ügynökségétől származnak.

A régiók, valamint országok és kontinensek közötti egyenlőtlenségek elemzésében leggyakrabban két mutató használatos: az *egy főre eső GDP*

6 Mankiw, N. G. – Romer, D. – Weil, D. N.: A contribution to the empirics of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 107, 1992, May, 407-437.; Barro, R. J. – Sala-i Martin, X.: *Economic Growth*. Mc.Graw-Hill, New York, 1995.

(Gross Domestic Product, azaz bruttó hazai termék) és a *munkanélküliségi ráta* (nem számítják egységesen az összes államban). Pontosabban az egyenlőtlenségeket a súlyozott standard szórás segítségével mérik, a lakosok számának függvényében. A GDP-vel kapcsolatban jelezniük kell egyik hiányosságát, és pedíg, hogy a statisztikai régiók nem regionális munkapiacok, vagyis a fejlett régiók GDP-jéhez hozzájárulnak a szomszédos statisztikai régiókból származó ingázók is, míg a GDP egy része a szomszédos statisztikai régiókba kerül a rezidenseik által megvalósított jövedelmek formájában. Ráadásul a GDP nem tartalmazza a fekete gazdaságban létrehozott értéket, ez Románia esetében jelentős hiányosság, illetve bizonyos gazdasági tevékenységek nem lokalizálhatóak egyértelműen egy bizonyos régióban.

A gazdasági egyenlőtlenségek vizsgálatára a *GDP*t (Gross Domestic Product, azaz bruttó hazai termék) használtuk, pontosabban a vásárlóerő-paritások GDP-t, Eurostat-forrásból. Számos hiányossága ellenére, ez továbbra is az összehasonlító gazdasági vizsgálatokban leghasználtabb mutató. Az országos GDP-n kívül elsősorban a megyék (NUTS 3) szintjén dezaggregált GDP-adatokat használtunk.

A *Humán Fejlettségi Index (HDI)* egy komplex mutatószám, amelynek három összetevője van: a születéskori várható élettartam (élethossz); az oktatási komponens, amely kétharmad részben a felnőtt lakosság írás-olvasás tudási szintjéből és egyharmad részben az összevont iskolázottság arányából áll; az egy főre eső GDP-t, vásárlóerő-paritáson. A mutató oktatási komponensét és élettartam komponensét a társadalmi konvergencia mérésére használtuk fel.

II. A gazdasági térszerkezet változása és regionális egyenlőtlenségek

Makrogazdasági evolúció

A rendszerváltás okozta gazdasági válságot követően Romániában a kilencvenes évek végén stabilizálódtak a makrogazdasági folyamatok. A növekvő külföldi tőkeberuházások, de nem utolsósorban a vágató infláció visszaszorításának következtében az egy főre jutó GDP növekedésnek indult 1999-ben, 2001-ben elérve az 5,7%-os növekedési rátát. E pozitív változások ellenére Románia egy főre jutó GDP-je jóval az EU átlag alatt marad, és csak a főváros, Bukarest közelített az EU-átlaghoz.⁷ A gazdasági növekedés magas üteme 2008-ig tartott, amikor az országot érzékenyen érintő vál-

⁷ Benedek J. – Kurkó I.: A területi egyenlőtlenségek alakulása és jellemzői Romániában. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 8. évf., 2011. 2. sz., 104–119.

ság következtében a gazdasági növekedés leállt. 2012-ben és 2013-ban a gazdaság újból nőtt, elsősorban az export tevékenységeknek köszönhetően, de ezt követően a növekedés újból leállt. Mindez negatívan befolyásolta a konvergenciát és a belső kohéziót.

Mint már említettük, a belső diszparitások növekedése nem korlátozódik Romániára, így számos tagállamban – elsősorban az EU-12-ben – növekedtek a regionális egyenlőtlenségek.⁸ Romániában EU viszonylatban élen álló belső, területi polarizáció alakult ki, illetve ennek megfelelően a területi kohézió csökkent. Románia egészében teljesítette legfontosabb területfejlesztési célját: jelentős konvergencia ment végbe: az EU átlaghoz viszonyított egy főre jutó GDP-szint a 2000-es 26%-ról 2011-ben 49%-ra növekedett. Amint látjuk majd a továbbiakban, a külső konvergenciát belső területi polarizáció kísérte, azaz a romániai régiók közötti különbségek tovább növekedtek. Ennek a trendnek részeként, a székelyföldi megyék folyamatosan pozíciót veszítettek, más szóval: beindult a gazdaságföldrajzi periferializációjuk.

Mezők közötti (NUTS 3 régiók) egyenlőtlenségek

Ha az országos GDP-értékekből való százalékos részesedés tükrében vizsgáljuk a megyék közötti egyenlőtlenségeket, a fennálló különbségek még inkább kiéleződnek: a legjobb és legrosszabb helyzetű megyék közötti különbségek nemhogy csökkentek volna, mindinkább a regionális tagoltság felerősödésének lehetünk tanúi. Míg 2000-ben e két megyetípus között háromszoros volt a különbség (a moldvai Vaslui és Bukarest között), akárcsak NUTS 2 szinten, addig 2008-ig ez közel ötszörösére növekedett, majd a 2008-as válságot követően hatszorosára (1. táblázat). Tehát nem csupán az egyenlőtlenségek különböző térségszinteken történő növekedésének vagyunk tanúi, hanem az is követhető, hogy alacsonyabb térségi szinteken, pontosabban a megyék szintjén az egyenlőtlenségek erőteljesebben növekedtek, mint a fejlesztési régiók (NUTS 2) szintjén. Ez ugyanakkor azt jelenti, hogy a fejlesztési régiókon belül is megerősödött egy duális térszerkezet, egyrészt fejlődő, dinamikus megyékkel, másrészt leszakadó, periferializálódó megyékkel.

---

8 Lang, T. – Henn, S. – Ehrlich, K. – Sgibnev, W.: Introduction. In *Understanding New Geographies of Central and Eastern Europe. Socio-Spatial Polarisation and Peripheralisation in a Rapidly Changing Region*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2015, 1–22.

1. táblázat. Az egy főre jutó GDP volumenindexe, 2000, 2008 és 2011, NUTS 3 szinten (EU-27=100)

Megye	2000	2008	2011	Megye	2000	2008	2011
Bihar	25	45	40	Galați	23	35	35
Beszterce-Naszód	21	35	35	Tulcea	18	33	39
Kolozs	32	56	61	Vrancea	21	28	27
Máramaros	18	31	32	Argeș	27	54	49
Szatmár	21	32	33	Călărași	15	29	33
Szilágy	19	35	35	Dâmbovița	19	33	36
Fehér	24	46	47	Giurgiu	14	25	36
Brassó	33	55	56	Ialomița	19	32	35
Kovácszna	28	35	36	Prahova	24	48	48
Hargita	26	36	36	Teleorman	18	28	28
Maros	25	36	36	Bukarest	59	118	130
Szeben	25	52	53	Ilfov	35	85	80
Bacău	21	33	31	Dolj	20	37	38
Botoșani	14	23	24	Gorj	28	50	51
Iași	21	36	37	Mehedinți	18	31	29
Neamț	18	26	25	Olt	20	28	29
Suceava	18	27	28	Vâlcea	23	35	38
Vaslui	12	22	21	Arad	28	48	51
Brăila	19	37	37	Krassó-Szörény	22	37	38
Buzău	19	31	31	Hunyad	23	43	39
Constanța	32	56	57	Temes	31	64	74

Forrás: Benedek: i. m.

Az 1. táblázat azt is mutatja, hogy a megvizsgált időszakban minden megye közelített az EU-átlaghoz, de a növekedési ritmusok nagy eltéréseket mutatnak a megyék között. A sereghajtók között van Kovászna megye, amely csupán 8%-kal tudott közelebb kerülni az EU-átlaghoz, illetve Hargita és Maros megye néhány százalékkal közelebb került. Mindez nem változtat az általános képen: az 1. táblázat adatai világosan bizonyítják a székelyföldi megyék 2000–2011 között végbement periferizációját. 2011-ben mindhárom székely megye az EU-átlag 36%-án helyezkedett el, a többi erdélyi

lyi megyéhez képest a leszakadás mértéke aggasztó: pl. 2000-ben Kovászna megye ugyanazon a szinten volt Arad megyével, 2011-ben Arad megye 51%-ra zárkózott föl, míg Kovászna csupán 36%-ra. További öt erdélyi megye is megelőzte Székelyföldet: Bihar, Szeben, Fehér, Hunyad és Krassó-Szörény.

Amennyiben kihagyjuk Bukarestet és Ilfovot a számításokból, nem csak az derül ki, hogy a megyék közötti különbségek kisebbek, hanem az is, hogy jelentős differenciálódás ment végbe a megyék között. Míg 2000-ben az egy főre jutó GDP volumenindexének minimális, illetve maximális értéke 12% (Vaslui) és 33% (Brassó) között mozgott, nyolc év múlva a szórás jóval nagyobb: 22% (Vaslui) és 64% (Temes), majd a 2008-as válságot követően tovább nőtt: 21% (Vaslui) és 74% (Temes). Tehát, amennyiben a számításokból kihagyjuk a fővárosi régiót, a megyék közötti különbségek megkétszereződtek. Míg a hierarchia alsó szintje stabil maradt (Vaslui és Botoşani az utolsók mindkét évben), addig az élen kisebb változások mentek végbe: Temes megye átvette Brassó helyét, illetve Kolozs és Constanţa megyék is megelőzték Brassót. 50% fölé kerültek még Szeben és Arad megye, míg Argeş 50% alá süllyedt a 2008-as válságot követően. Ezzel kialakult egy hat megyéből álló csoport, amely dinamikusan fejlődött, és ugyan lemaradt Bukarest és Ilfov fejlődési pályájáról, de a többi megyéhez képest növelni tudta előnyét. A fenti táblázatból az is kiderül, hogy a 2008-as válságot követően Temes megyének sikerült Ilfovot megközelítenie, sőt sikerült kiválnia a Bukarest-Ilfovot követő, hat megyét tömörítő klubból.

Tehát elmondhatjuk, hogy az utóbbi évek jelentős pozícióváltást eredményeztek a fejlettségi rangsorban, de általánosan megfigyelhető, hogy a korábban is hátrányosabb helyzetben levő térségek kitörési esélyei tovább csökkentek, „lefelé nivellálódtak”, míg a magasabb fejlettségi szinttel jellemezhető régiók tovább erősítették a romániai térszerkezetben elfoglalt pozíciójukat. Továbbra is az ország legfejletlenebb megyéi – akárcsak egy évszázaddal korábban – Moldvában, Munténia és Olténia déli részén találhatóak (1. ábra), míg a rendszerváltást követő időszak nyertes megyéi a főváros, Bán-ság, Dél-Erdély, Dél-Dobruzsza, illetve Munténia és Olténia északi térsége.

Sajnos Észak-Erdély megyéit nem sorolhatjuk a nyertes megyék kategóriájához, az 1. táblázat adataiból, illetve az 1. ábrán világosan látszik mind a székelyföldi megyék (beleértve Maros megyét is), mind Szatmár és Máramaros alacsonyabb gazdasági dinamikája. Annak ellenére, hogy Beszterce-Naszód és Szilágy megyék egy főre jutó GDP volumenindexe a székelyföldi megyék szintjén van, mindkét megye nagyobb ütemben fejlődött, és felzárkózni látszanak Dél-Erdély térségéhez. Ez azt is jelenti, hogy Erdélyben egy délnyugati-északkeleti irányú fejlődési lejtő és duális térszerkezet látszik

konzolidálódni, ami azért is aggasztó, mert a lecsúszó északkeleti részen él az erdélyi magyarság kétharmada.

Mindez alátámasztja azt a tényt is, hogy hosszú távon az ország regionális fejlettségi tagoltsága stabilnak bizonyul, jelentősebb helyzetváltozások a fejlettebb térségek esetében figyelhetők meg, a legszegényebb régiók a rendszerváltás utáni „nyitással” egy időben sem voltak képesek alkalmazkodni a megváltozott társadalmi-gazdasági folyamatokhoz. E két térségtípus közötti fejlettségi olló nyílása tovább erősíti a dinamikus és az elmaradottabb, hanyatló vidékek közötti szakadék mélyülését.

1. ábra. Az egy főre jutó GDP területi megoszlása, 2011-ben

Forrás: Benedek: i. m.

A foglalkoztatás, munkanélküliség, külföldi beruházások, az oktatási index és a HDI regionális megoszlása

A polarizációs elméletek szerint a regionális egyenlőtlenségek alakulásában meghatározó szerepe van a gazdasági tényezők egyenlőtlen területi eloszlásának. Ezek közül a továbbiakban a foglalkoztatottság, munkanélküliség és külföldi beruházások regionális megoszlásával foglalkozunk.

A foglalkoztatottság területi jellemzői.

Romániában, a gazdasági elméleteket megcáfolva, a gazdasági növekedés nem eredményezte a foglalkoztatás jelentős változását. A rendszervál-

táskor még 82%-os volt a foglalkoztatási ráta, ez 2012-ig 61%-ra csökkent, ezzel az ország EU-s viszonylatban sereghajtó. A szakirodalom három tényezővel magyarázza a fenti rendellenességet: az aktív munkaerő átvándorlása az önellátó kisgazdaságokhoz és egyéb, alacsony termelékenységgel rendelkező tevékenységekhez; a munkaerő-állományból való kilépés nyugdíjazás és a munkavállalók elkedvetlenedése okán; illetve a munkaerő átáramlása a foglalkoztatottságból a tartós munkanélküliség irányában.⁹

A megyék szintjén a 15–64 éves lakosság foglalkoztatottsági szintje 2012-ben Erdélyben (négy megye kivételével, közöttük Kovászna megye), 4 munténiai megyében és Bukarestben (csúcscérték, 82%) haladja meg a 61%-os országos átlagértéket (2. ábra). Rendkívül alacsony a foglalkoztatási ráta (50% alatt) két megyében, Galați és Bacău, míg a többi megyében átlag alatti, 50–60%-os mezőnyben helyezkedik el. Ebből a megoszlásból az látható, hogy a magas gazdasági teljesítmény (GDP/fő) nem jár minden esetben magas foglalkoztatási rátával együtt. Például a magas gazdasági teljesítménnyel rendelkező Brassó megye foglalkoztatási rátája csak 57,8%-os, míg a gyenge teljesítményű Teleorman megye foglalkoztatási rátája magas, 66,4%-os. A közepes gazdasági teljesítménnyel rendelkező Maros és Hargita megye is aránylag magas, átlag feletti foglalkoztatási rátával rendelkezik (63–65%). Ez a megoszlás némi magyarázatot igényel. Tulajdonképpen a magas foglalkoztatási ráta Romániában szorosan összefügg a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számával. Tehát a mezőgazdasági foglalkoztatás területi különbségeit is figyelembe kell vennünk (2. ábra). Ugyanakkor a Közép Régió esetében az alacsonyabb foglalkoztatottsági rátát nagymértékben magyarázza a kitermelő- és nehézipar hanyatlása során elbocsátott nagyszámú munkaerő (különösen Brassó, Hargita és Kovászna megyékben), melynek egy része a munkanélküliek, másik része a nyugdíjasok sorait növelte.

Gazdasági ágazatok regionális megoszlása

A foglalkoztatás időbeni alakulását leginkább a munkanélküliség és a főbb gazdasági ágazatok megoszlásának területi szintű elemzése tükrözi. Az átmeneti időszak alatt az ipari dolgozók aránya a korábbi, az 1990-es évben regisztrált 34%-ról 27%-ra esett vissza 2000-ig, az aktív népesség fennmaradó része az önellátó mezőgazdaság, kisebb része pedig a szolgáltatá-

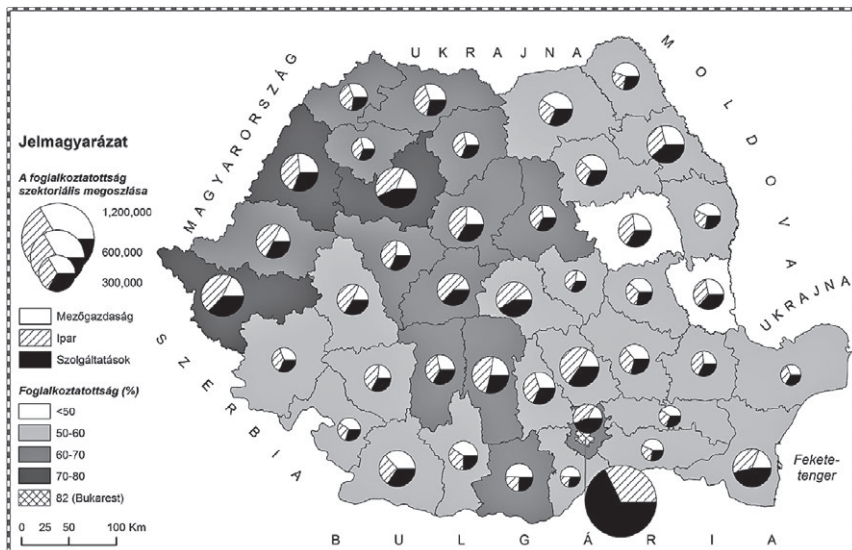
9 Berryman, S.E. – Gove, A. – Sparatoru, D. – Tirca, A.: *Evaluation of the World Bank's Assistance to Basic Education in Romania. A Country Case Study*. The World Bank, Washington D. C., 2007.; Kerekes K. – Molnár J.: *Humán erőforrások*. In Benedek J. (szerk.): *Románia. Tér, gazdaság, társadalom*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2011, 189–216.

sok valamely ágazata fele fordult. Ezzel is magyarázható a háztáji önellátásra szorító agrárkeresők részarányának a korábbi 28,6%-ról (1990) 41,4%-ra való növekedése 2000-ig, majd erős visszaesést regisztrálhatunk napjainkig (24,3% 2012-ben).

2012-ben regionális szinten az agrárkeresők legmagasabb arányát a Dél-nyugat-Olténia és Északkelet Régióban, illetve Dél-Munténia alföldi megyében találjuk (35% felett), melyek – akárcsak más társadalmi-gazdasági mutatók szempontjából – Románia legszegényebb régióit alkotják. A fennálló regionális egyenlőtlenségeket méginkább tükrözik a megyei szintű kimutatók, hiszen egyes munténiai vagy moldvai megyékben (Giurgiu, Teleorman, Botoşani) a primér szektorban foglalkoztatottak aránya megközelíti az 50%-ot (2. ábra).

Az agrárfoglalkoztatottak legalacsonyabb arányát 2012-ben a Közép, Nyugat és Északnyugat Régióban találjuk (20–30% között), melyekhez hozzáadódik a Bukarest-Ilfov Régió (5% alatt), azaz az ország legfejlettebb régióiban. Ebben a tekintetben a székelyföldi megyék országos viszonylatban jó helyzetben vannak, elsősorban Kovászna megye (22,6%), Maros az országos átlag közelében pozicionálódik, Hargita (26,4%) ezt meghaladja néhány százalékkal.

2. ábra. A gazdasági ágazatokban foglalkoztatottak és a foglalkoztatási ráta területi megoszlása 2012-ben

Forrás: Benedek: i. m.

A munkanélküliség regionális egyenlőtlenségei

Az össznépszerűség erőteljes csökkenése, az aktív népesség demográfiai előregedése, a dezindusztrializációs folyamat az összfoglalkoztatottak számának fokozatos csökkenéséhez (különösen az ipari szektorban) és a munkanélküliség növekedéséhez vezetett. A 3. ábrán követhető regionális különbségek tükrözik a gazdasági teljesítmény regionális különbségeit. Különösen a nyugati határmenti megyék munkanélküliségi rátája alacsony (Temes és Arad megye), míg a maximális értéket a keleti Vaslui megye regisztrálta (10%), mintegy újból bizonyítva a földrajzi helyzet fontosságát (3. ábra). Mindhárom székelyföldi megye országos átlag feletti munkanélküliségi rátával rendelkezik.

3. ábra. A romániai megyék munkanélküliségi rátája, 2012-ben

Forrás: Benedek: i. m.

Mivel a munkanélküliség és az egy főre jutó GDP között erős pozitív korreláció figyelhető meg ($r = 0,506$), lényegesnek tartottuk megvizsgálni a romániai megyék fejlettségi pozícióját a munkanélküliség és a gazdasági teljesítmény függvényében.

2. táblázat. *Megyék osztályozása a munkanélküliség és a gazdasági teljesítmény szerint*

	Egy főre jutó GDP 2011			
Munkanélküliségi ráta (%) 2012	magas	közepes	alacsony	nagyon alacsony
nagyon alacsony	Bukarest, Ilfov, Temes			
alacsony	Kolozs, Bihar, Arad, Brassó, Szeben, Constanța	Beszterce-Naszód, Szatmár	Máramaros	Botoșani
közepes	Argeș, Prahova	Krassó-Szörény, Maros, Szilágy, Kovászna, Hargita, Iași Vâlcea, Tulcea, Brăila, Ialomița, Giurgiu, Călărași	Dâmbovița, Buzău, Bacău	Vrancea, Suceava, Neamț, Olt
magas	Gorj, Fehér	Hunyad, Dolj, Galați	Mehedinți	Vaslui, Teleorman

Forrás: szerző, OSI tempo online adatbázisa alapján.

Mint az 2. táblázatból is kitűnik, az ország 9 megyéje tartozik az alacsony munkanélküliséggel és magas gazdasági teljesítménnyel jellemezhető régiók csoportjába, ebből 6 erdélyi és bánági megye. A hierarchia alsó szintjén Vaslui és Teleorman megyék állnak, melyek a többszörösen hátrányos helyzetű megyék csoportjába tartoznak, hiszen mind a demográfiai mutatói (idős korcsoportok magas részaránya, apadó népesség), mind pedig társadalmi-gazdasági mutatói (alacsony iskolázottsági szint, magas agrár foglalkoztatottság) rosszak, ezért úgy tűnik, hogy ezek a megyék tartósan megmaradnak a fejlettségi hierarchia alsó szintjén.

A táblázat érdekessége, hogy a magas gazdasági teljesítmény nem jár kötelezően együtt alacsony munkanélküliséggel. Különösen meglepő a magas gazdasági teljesítménnyel rendelkező Fehér és Gorj megyék magas munkanélkülisége, ami a bányászati ágazat problémáival hozható összefüggésbe. Az előbbi helyzet fordítottját is megtaláljuk: a gyenge gazdasági teljesítményű Máramaros és Botoșani megyék munkanélkülisége alacsony, amit a nemzetközi migrációval magyarázhatunk, ugyanis ezen két megye a nemzetközi migráció legjelentősebb kibocsátó térségeihez tartozik. A legjobban

reprezentált kategóriában (12 megye, közepes gazdasági teljesítménnyel és munkanélküliséggel) találjuk a székelyföldi megyéket is.

A külföldi tőkebefektetések regionális megoszlása

Romániában közvetlenül kimutatható a gazdasági fejlettség és a külföldi tőkebefektetések (FDI) közötti direkt kapcsolat. Míg a múlt évezred kilencvenes éveinek elején a külföldi tőkebefektetések értéke alig haladta meg a 100 millió eurót, 2005-ben a befektetett tőke mennyisége 5,2 milliárd euróra növekedett. Ez nagymértékben összefügg az üzleti környezet javulásával, a gazdasági-politikai stabilizációval, a vegyes vállalatok alapításával és működtetésével kapcsolatos szabályozások liberalizálódásával, de az EU-csatlakozás is nagymértékben befolyásolta a külföldi tőkebefektetések növekvő mennyiségét.

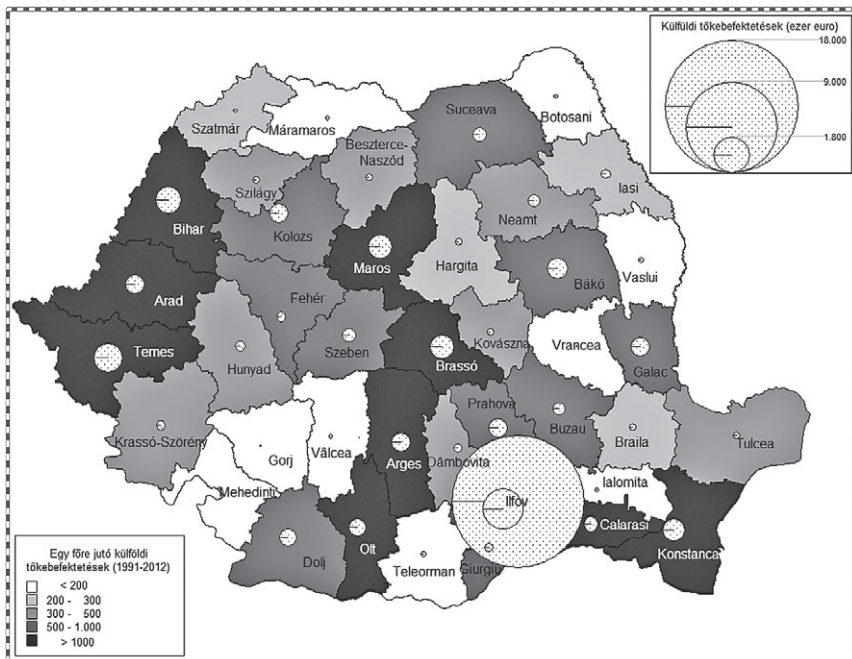
A külföldi tőkebefektetések területi megoszlása jelentős különbségeket mutat. Az egy főre jutó GDP és FDI vizsgálata kifejezően tükrözi az illető térség fejlettségi szintjét. A 2012-ig befektetett mintegy 35,3 milliárd eurónak 60%-a (19,6 milliárd euró) Bukarest-Ilfov megyében összpontosul, ezt követi a Közép (7,5%) és Nyugat Régió (6,7%), míg a sereghajtók közé Moldva és Olténia tartozik.

A külföldi befektetők által létrehozott vállalatok területi megoszlása még nagyobb eltéréstől tanúskodik. Az 1991–2012 közötti periódusban létrehozott mintegy 185 792 kereskedelmi vállalatnak mintegy fele a fővárosi régióban koncentrálódik, több tízezer található a Nyugat, Északnyugat és a Közép Régióban, míg a hierarchia legalsó lépcsőjén a Délnyugat-Olténia, Dél-Munténia és Északkelet Régió állnak. A külföldi tőkebefektetések területi megoszlása lényeges különbségeket mutat (4. ábra). Az egy főre jutó GDP-hez hasonlóan lehatárolhatunk néhány, a külföldi tőkebefektetések magas értékével jellemezhető területet: elsősorban a nyugati megyék (Temes, Arad, Bihar), ehhez adódik Erdély közép-nyugati része, dél felé haladva Argeş, Prahova, Buzău, Dolj, Olt, Giurgiu, Călăraşi és Ilfov megye, valamint a főváros emelkedik ki. Az ország keleti részén csupán Constanţa és Galaţi megyék tűnnek ki a viszonylagos magas tőkekoncentrációval. Amint az alábbi ábrából is kitűnik, a külföldi tőkebefektetések legnagyobb hányada a fejlett térségekben összpontosul, a keleti és délnyugati területek továbbra is alacsony egy főre jutó külföldi tőkebefektetésekkel rendelkeznek. Bukarest képezi a külföldi tőkebefektetők legfontosabb célpontját: itt összpontosul a Romániába érkező külföldi működőtőke több mint 50%-a. A székelyföldi megyék aránylag kevés, országos átlag alatti külföldi tőkét vonzottak: a legtöbbet Maros megye (1534 euró/fő), Kovászna (352 euró/fő) és

Hargita (287 euró/fő) kevésbé binzonyultak vonzónak a külföldi tőke számára, ami jelentős gazdasági dinamikát vont el ezektől a térségektől. Egyébként Kovászna és Hargita megyéknél kisebb külföldi tőkevonzási kapacitással csupán két erdélyi megye rendelkezik: Szatmár és Máramaros.

Amint már az előbbieken említettük, a földrajzi pozíció a legfőbb tényező, amely nagymértékben hozzájárult egy térség külföldi befektetései növekedéséhez. Ha korrelációt számolunk az egy főre jutó FDI és a megyék földrajzi pozíciója között, melyet a megyeközpontok longitudinális koordinátaival határozhatunk meg, a kapcsolat nem annyira erős: a szélességi koordináták és az FDI esetében $-0,275$, a hosszúsági koordináták és FDI között a korreláció jelentéktelen, csupán $0,089$. De ha csak a nyugati megyéket vesszük figyelembe (Szatmár, Bihar, Arad, Temes és Krassó-Szörény), az FDI és a hosszúsági koordináták között erős, pozitív korreláció figyelhető meg ($0,542$). Mindez azt bizonyítja, hogy a külföldi tőkebefektetések értéke annál inkább nő, minél közelebb van egy terület Európa nyugati részéhez. E vizsgálat egyben egy térség térbeli pozíciójának fontosságát is megerősíti.

4. ábra. Az egy főre jutó FDI területi megoszlása (1991–2012)

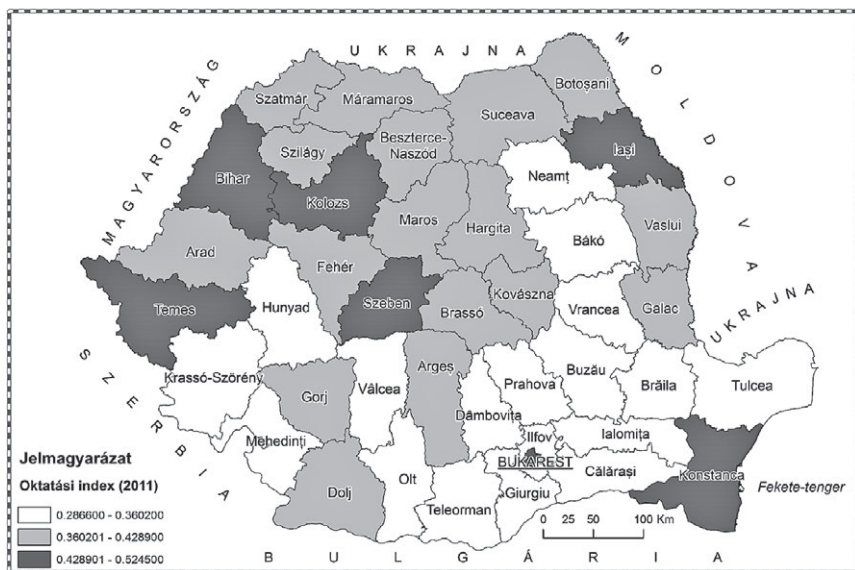

Forrás: Benedek-Kurkó: i. m.; Benedek: i. m.

Oktatási index

A HDI komponensei közül a GDP után az oktatási index regionális különbségei a legszámottevőbbek, ezért gondoltuk úgy, hogy érdemes kitérni ennek a mutatónak regionális megoszlására. Amint látható az 5. ábrán, hét megye rendelkezik magas értékekkel. Erdély és Bánság vannak legjobban képviselve ebben a kategóriában, négy megyével (Kolozs, Temes, Bihar és Szeben), illetve szintén Erdély és Bánság rendelkezik a legkisebb képviseltekkel az alsó értékkategóriában (Krassó-Szörény és Hunyad). Dobruzsza rendkívül megosztott, Constanța a felső, Tulcea az alsó kategóriában található, ez a megosztottság egyébként a gazdasági dimenzióban is észlelhető. Moldvában egy fordított helyzet figyelhető meg: a Keleti-Kárpátok erőforrásaira támaszkodó Nyugat-moldvai megyék gazdaságilag fejlettebbek mint a keleti, határmenti megyesáv, de az oktatási indexet illetően ennek fordítottját észlelhetjük. A Román Alföld megyéi kivétel nélkül az alsó értékkategóriában helyezkednek el, halmozva sokszoros hátrányukat.

5. ábra. *A megyék oktatási indexe, 2011-ben*

Forrás: Benedek: i. m.

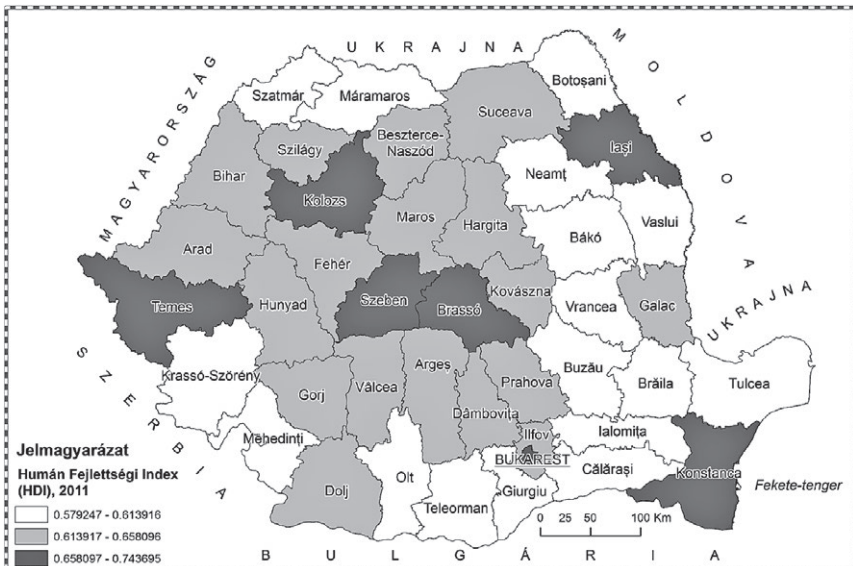
A Humán Fejlettségi Index területi megoszlása

A romániai régiók HDI értékkategóriáit az 6. ábra szemlélteti. Látható, hogy a HDI legmagasabb értékeit a főváros, Kolozs, Temes, Brassó, Szeben, Iași és Constanța regisztrálták, amelyek egy kivétellel az ország gazda-

ságilag legfejlettebb megyéi. A kivételt Iași képezi, ahol a gazdasági teljesítményt kompenzálják a HDI oktatási és élettartami komponensei, ami a fejlett oktatási és közegészségügyi intézményeinek köszönhető. Gorj megye a HDI középmezőnyéhez tartozik, magas GDP-érték ellenére, itt a HDI oktatási és élettartami komponense húzzák vissza a megyét. Erdély és Bánság megyéinek többsége a középmezőnyhöz tartozik, a történeti régiók közül innen kerül ki a legtöbb magas HDI-értéket regisztráló megye, de ugyanakkor elgondolkodtató három megye lecsúszása az utolsó kategóriába (Szatmár, Krassó-Szörény és Máramaros). A Román Alföld teljes egészében, Észak-Dobruzsza és Moldva nagyrésze (öt megye a nyolcból) az alacsony HDI-értékkategóriához tartozik. Gyakorlatilag azt láthatjuk, hogy – két kivétellel (Iași, Gorj) – a gazdasági és társadalmi fejlettség mutatói hasonló területi megoszlással rendelkeznek, a gazdaságilag fejlettebb megyék magasabb HDI-vel, az alacsonyabb gazdasági teljesítményű megyék alacsonyabb HDI-vel rendelkeznek. Mindez a fejlettség gazdasági és társadalmi dimenzióinak egyértelmű összefonódását támasztják alá.

6. ábra. A megyei szintű HDI-kategóriák, 2011-ben

Forrás: Benedek: i. m.

Sigma-konvergencia, területi autokorreláció és polarizáció

A szigma-konvergenciát a relatív szórással (CV) és a Moran-féle I indexszel mértük. Magas CV értékek jelentős regionális egyenlőtlenségek

statisztikai kifejezése, és fordítva, alacsony CV értékek jelentéktelen regionális egyenlőtlenségeket fejeznek ki. A Moran-féle I esetében erős negatív vagy pozitív autokorreláció a vizsgált mutatók értékeinek (GDP és HDI) szabályos térbeli elrendeződésére utalnak, míg az autokorrelálatlanságot a fenti mutatók véletlenszerű térbeli megoszlásaként értelmezzük. A Moran-féle I index számítása lehetővé teszi a területi interdependenciák vizsgálatát (ami csupán a CV használatával nem lehetséges), más szóval a Moran-féle I vizsgálatunknak területi dimenziót kölcsönöz. Pontosabban megállapíthatjuk, hogy létezik-e területi autokorreláció a GDP és HDI területi megoszlásában, ami maga során lehetővé teszi azt, hogy megállapítsuk mennyire jellegzetes a területi polarizáció egy bizonyos régióban. A szigma-konvergenciát kiszámítottuk az egy főre jutó GDP-re és a HDI-re is. Az előbbi a gazdasági konvergencia vizsgálatát teszik lehetővé, az utóbbival a multidimenzionális konvergenciát elemezzük.

A szigma-konvergencia elemzés során megállapítható, hogy az egy főre jutó GDP vonatkozásában a CV mutató 1999 és 2011 között növekvő tendenciát mutat, vagyis a szigma-konvergencia nem valósult meg ebben az időszakban. Más szóval: a megyék közötti gazdasági diszparitások növekedtek. Így a szórás értéke a megvizsgált időszakban több mint hétszeresére nőtt. Különösen jelentős volt a növekedés 2004-et követően, míg a 2008-as gazdasági válság csupán egy évre tudta visszaszorítani a szórás értéket, amely 2010-től, gazdasági növekedés feltételei között, újból növekvő pályára helyezkedett. A CV is követte a fenti trendet.

III. A fejlődés térbeli agglomerációja: konvergenciaklubok

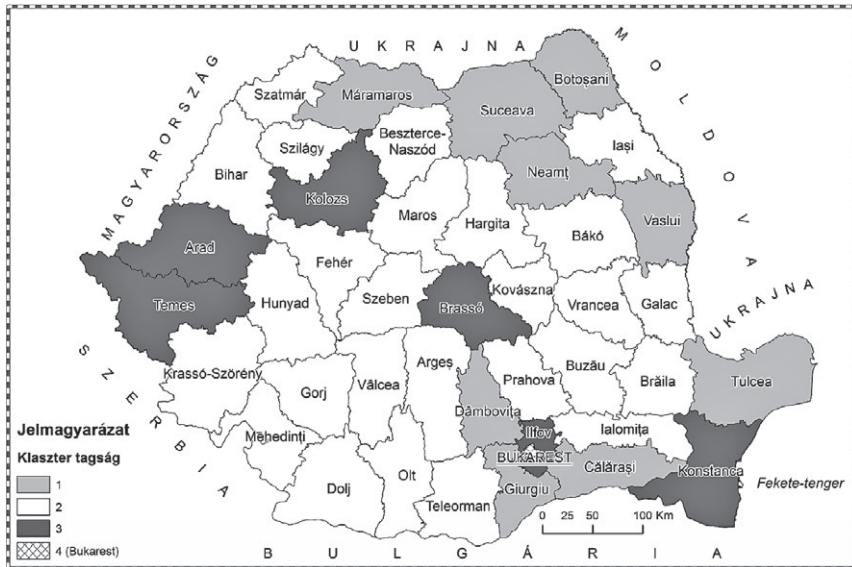
Egymáshoz hasonló növekedési pályával rendelkező régiók úgynevezett konvergenciaklubokat alkotnak.¹⁰ Ezek olyan gazdasági és földrajzi egységek, amelyeknek társadalmi-gazdasági jellegzetességeik, földrajzi pozíciójuk nagyon hasonló. A gazdasági konvergenciaklubok meghatározásához egy idősoros vizsgálatot végeztünk az egy főre jutó GDP értéke és az egy főre jutó GDP évi növekedési üteme közötti negatív korreláció ellenőrzésére. Minden klubra ellenőriztük a béta-konvergenciát, lineáris regresszió módszerével. Célunk az volt, hogy minimális csoporton belüli, illetve maximális csoportok közötti különbségeken alapuló klubokat határozzunk meg.

10 Quah, D. T.: Regional Convergence Clusters Across Europe. *European Economic Review*, Vol. 40, 1996, No. 3-5, 951-958.; De Siano, R., D'Uva M.: Club convergence in European regions. *Applied Economics Letters*, Vol. 13, 2006, No. 9, 569-574.

A klubok meghatározásában a Ward-módszert alkalmaztuk, amely a hierarchikus klaszterek csoportjába tartozik, és a variancia alapú modellek közé sorolható. Az eljárás célja az optimális klaszterek megállapítása olyan módon, hogy a klasztereken belüli szórásnégyzet növekedése a legkisebb legyen. Így az 1999–2011 időszakra négy gazdasági konvergenciaklubot határoztunk meg (7. ábra).

A leghátrányosabb helyzetű megyék alkotják az első klubot. Ezek a térségek nem tudtak javítani fejlettségi helyzetükön Bukaresthez képest, viszont GDP átlag növekedési ütemük nagyobb, ami azt jelenti, hogy Bukarestet leszámítva az ország megyéi között lassú konvergencia létezik. Mindenekelőtt moldvai és munténiai megyék, valamint Máramaros és a dobrozdai Tulcea tartoznak ehhez a klubhoz.

7. ábra. Gazdasági konvergenciaklubok

Forrás: Benedek: i. m.

A második klubhoz tartozik a megyék többsége, köztük Maros, Hargita és Kovászna. Ezek bár jelentős egy főre jutó GDP-vel rendelkeznek, a vizsgált periódus alatt a GDP növekedési ütemük a legalacsonyabb. A harmadik klub azokat a megyéket foglalja magában, amelyek még mindig magas teljesítménnyel és növekedési rátával rendelkeznek, de Bukaresttől lemaradtak minkét mutató esetében: Ilfov, Temes, Arad, Kolozs, Brassó és Constanța megyék. Az említett, magas GDP-vel rendelkező térségek tud-

tak a legsikeresebben alkalmazkodni a megváltozott társadalmi-gazdasági feltételekhez, nekik sikerült a leghatékonyabban integrálni az új térformáló erők differenciáló jegyeit, nyilván Bukarestet követően. Végül, a negyedik klub csak egy tagot számlál, Bukarestet, a legmagasabb egy főre jutó GDP-vel és a legmagasabb GDP növekedési rátával (1,87%). Ebből is látható, hogy a divergens regionális fejlődés Romániában a fővárosi régió magas növekedési üteméből adódik, mellyel a többi megye nem tud lépést tartani közép távon, így a fejlődés területileg rendkívül koncentrált, polarizált lett.

Ugyanazzal a módszerrel vizsgáltuk meg a multidimenzionális konvergenciaklubok hipotézisét mint a gazdasági konvergenciaklubok esetében. HDI-értékük és a HDI értékének átlagos variancája szerint a megyéket négy klubba soroltuk (8. ábra). A gazdasági konvergencia klubokhoz képest eltérő összetételű klubokat találtunk a multidimenzionális konvergenciára. Elsősorban meglepő, hogy az első klub csupán két tagot számol, Giurgiu és Călărași, eltérően a gazdasági konvergenciakluboktól, ahol a legalacsonyabb induló értékeket tartalmazó klubnak kilenc tagja van. Ugyanakkor fontos tény, hogy ennek a klubnak a legmagasabb a HDI évi átlagos növekedési üteme, teljes klub konvergenciát regisztrálunk Giurgiu megyének köszönhetően, ahol a megvizsgált időszakban Romániában a legmagasabb HDI évi átlagos növekedési ütemet regisztrálták.

A következő, második klub ugyanennyi tagot számol mint a neki megfelelő gazdasági konvergenciaklub, köztük Maros és Hargita. Magasabb HDI-értékkel rendelkeznek mint az előző klub, de éves növekedési ütemük kisebb. A harmadik klub egy taggal számlál kevesebbet mint a megfelelő gazdasági konvergenciaklub, magasabb HDI-értékkel rendelkező megyéket foglal magában, közöttük Kovászna megye is, amely a második gazdasági konvergenciaklubhoz tartozik. A következő némileg meglepő eredményt a negyedik klub produkálja, ahol a gazdasági kluboknál csak Bukarest szerepel, míg a multidimenzionális dimenzióban nem kevesebb, mint kilenc megye került ebbe a csoportba. A fenti helyzetnek két fontos üzenete van: egyrészt tükrözi a szigma-konvergencia vizsgálatnál már jelzett folyamatot: jelentős társadalmi konvergencia ment végbe, a gazdasági divergencia feltételei között, elsősorban az oktatási komponens tekintetében, de nem elhanyagolható az átlag élettartam sem, azaz az egészségügyi/demográfiai komponensben végbement konvergencia sem. Másrészt, néhány megye (beleértve a székelyföldi megyéket is) helyzete lényegesen jobb, amennyiben szociális mutatókkal egészítjük ki az elemzést, illetve a különbségek a főváros és az ország többi része között kisebbek.

8. ábra. Multidimenzionális konvergenciaklubok

Forrás: Benedek: i. m.

Konkluziók

Összegzésként elmondhatjuk, hogy az országra jellemző erős konvergenciát regionális szinten a gazdasági fejlődés erős területi polarizációja és fővárosi koncentrációja kísérte. Bukarest minden gazdasági mutató tekintetében messze kiemelkedik a többi térség közül: az egy főre jutó GDP meghaladja az EU átlagot. Bár a főváros az ország népességéből csak 9%-kal részesedik, az ország hazai össztermékének 23%-át állítja elő, ugyanakkor itt a legmagasabb a foglalkoztatási ráta, legalacsonyabb a munkanélküliség, legkorszerűbb a gazdasági szerkezete, kimagasló a külföldi tőkekoncentráció: az 1991–2012 közötti időszakban Romániába áramlott külföldi működőtőke-beruházások mintegy 60%-a koncentrálódik itt. Mindez azt a tényt támasztja alá, hogy a területi polarizáció és az egyenlőtlen regionális fejlődés legfontosabb tényezője a gazdasági fejlődés nagymértékű koncentrációja Bukarestben. Ez a jelenség nem új, jelen van több EU tagállamban, romániai partikularitása abban van, hogy a nagymértékű területi polarizáció ugyan örökölt történeti szerkezeten alapszik, de nagyon rövid időszak alatt, 2004-gyel kezdődően olyan intenzitást ért el, amivel a romániai, NUTS 3 szinten mért egyenlőtlenségek EU-s viszonylatban második pozíciót foglalják el.

Egyrészt Bukarest erős növekedése eredményeként a jelenlegi programozási időszakban a főváros nem eligibilis a Kohéziós Politika támogatására, másrészt egy sor régió pozíciója romlott az elmúlt időszakban. Az utóbbi kategóriába tartoznak a székelyföldi megyék is. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy 1989-et követően egy erősen polarizált, kiegyensúlyozatlan, erős periferializációval jelzett térszerkezet erősödött meg. A periferializáció magában foglalja nem csak a székelyföldi megyéket, hanem gyakorlatilag átfogja a teljes észak-kelet erdélyi térséget (Szatmár, Máramaros, Beszterce-Naszód). Ennek ellenére, országos összehasonlításban Székelyföld gazdaságilag közepesen teljesítő térség, más szóval: fél-periféria státussal rendelkezik, de az elmúlt évtized során fokozatosan leszakadt Erdély déli és nyugati térségeinek dinamikus gazdasági fejlődési pályájáról. Amennyiben ez a trend állandósul a következő években, a székelyföldi megyék a szomszédos moldvai megyék periférikus helyzetéhez közelíthetnek.

Kétségtelenül, a székelyföldi megyék periferializációs folyamata, a romániai regionális egyenlőtlenségek fokozódása alaposan megkérdőjelezi az EU-s forrásokból finanszírozott romániai regionális politika hatékonyságát. Amint láttuk az elméleti bevezetőben, minimális állami beavatkozások feltétele között a régiók között fejlődésbeli különbségek növekszenek. Romániában ez a folyamat bekövetkezett úgy, hogy párhuzamosan és egymást erősítve két támogatási rendszernek elvileg ezt a folyamatot kellett volna ellensúlyoznia: a Regionális Operatív Programmal megvalósuló regionális politika, illetve a román kormány költségvetési forrás-redistribúciós hagyománya. Az eredményeket tekintve nem kétséges, hogy egyik rendszer működése sem tudott olyan támogatásokat, ösztönzőket nyújtani a periférikus régióknak és Székelyföldnek sem, amely ellensúlyozná olyan piaci jelenségek negatív hatását, mint a központi régiók által gyakorolt erőforrás-elszívó (abszorpciós) hatások, amelyek elsősorban olyan mobilis termelési tényezők migrációjában jelentkeznek, mint a tőke és munkaerő, vagy az innovációs kapacitások erős térbeli koncentrációja.

Felhasznált irodalom

Barro, R. J. - Sala-i Martin, X.: *Economic Growth*. Mc.Graw-Hill, New York, 1995.

Benedek J.: *A társadalom térbelisége és térszervezése. A romániai regionális egyenlőtlenségek társadalomföldrajzi vizsgálata*. Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 2015.

Benedek J.: Metropolisztérségek és metropolizáció a poszt-szocialista Romániában. *Erdélyi Múzeum*, 75. évf., 2013. 3. sz., 99–107.

Benedek J. – Kurkó I.: A területi egyenlőtlenségek alakulása és jellemzői Romániában. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 8. évf., 2011. 2. sz., 104–119.

Benedek J. – Moldovan, A.: Economic convergence and polarisation: towards a multi-dimensional approach. *Hungarian Geographical Bulletin*, Vol. 64, 2015, No. 3, 187–203.

Berryman, S.E. – Gove, A. – Sapatoru, D. – Tirca, A.: *Evaluation of the World Bank's Assistance to Basic Education in Romania. A Country Case Study*. The World Bank, Washington D. C., 2007.

De Siano, R., D'Uva M.: Club convergence in European regions. *Applied Economics Letters*, Vol. 13, 2006, No. 9, 569–574.

Kerekes K. – Molnár J.: Humán erőforrások. In Benedek J. (szerk.): *Románia. Tér, gazdaság, társadalom*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2011, 189–216.

Lang, T. – Henn, S. – Ehrlich, K. – Sgibnev, W.: Introduction. In *Understanding New Geographies of Central and Eastern Europe. Socio-Spatial Polarisation and Peripheralisation in a Rapidly Changing Region*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2015, 1–22.

Lasuén, J. R.: Urbanisation and Development. The Temporal Interaction between Geographical and Sectoral Clusters. *Urban Studies*, Vol. 10, 1973, No. 2, 163–188.

Mankiw, N. G. – Romer, D. – Weil, D. N.: A contribution to the empirics of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 107, 1992, May, 407–437.

Quah, D. T.: Regional Convergence Clusters Across Europe. *European Economic Review*, Vol. 40, 1996, No. 3–5, 951–958.

Schätzl, L.: *Wirtschaftsgeographie*. Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1998.